

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ДИСКУРС РОМАНУ ДЖОНА ФАУЛЗА „ЖІНКА ФРАНЦУЗЬКОГО ЛЕЙТЕНАНТА”

Проаналізовано інтертекстуальну площину роману „Жінка французького лейтенанта” на структурному та семантичному рівнях, з’ясовано міжтекстові зв’язки роману з літературою вікторіанської доби та інші інтертекстуальні контексти.

Ключові слова: Дж. Фаулз, „Жінка французького лейтенанта”, інтертекстуальність, цитати, алюзії, гіпертекстуальність, архітекстуальність, цитатне мислення.

Поняття інтертекстуальності є одним із ключових у сучасному літературознавчому дискурсі. Теорії інтертекстуальності присвячена значна кількість досліджень: поряд із працями Ю. Крістевої, Ж. Женета, Р. Барта, М. Ріффатера, М. Ямпольського, бібліографія включає також нові монографічні роботи Н. Фатєєвої „Контрапункт інтертекстуальності, або Інтертекст у світі текстів” [8] та французької дослідниці Н. П’єге-Гро „Вступ до теорії інтертекстуальності” [7].

У системі сучасних досліджень інтертекстуальності вважаємо доцільним звернутися до її витоків: теорії діалогізму М. Бахтіна, адже вчення про інтертекстуальність, введене у світ літературознавства Ю. Крістевою, виросло і сформувалося саме у працях російського вченого. Зокрема, діалогічні відносини текстів, названі Ю. Крістевою інтертекстуальністю, розглядав М. Бахтін, ведучи мову про діалог письменника з літературною традицією і літературою сучасності. Ідея діалогу є ключовою в науковій спадщині Бахтіна, він відносить діалог до універсальних категорій. Ідею діалогізму Бахтін розробив на прикладі романів Достоевського – і це було відкриттям нового художнього методу письменника і водночас нової методології аналізу в літературознавстві.

Широке розуміння інтертекстуальності як „загального закону продуктивності тексту, який діє у будь-якому тексті, будь-якому слові”, дала Ю. Крістева [6]. Місткість цього поняття розширив Р. Барт: „Кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш впізнаваних формах: тексти культури минулого і тексти сучасної культури. Кожен текст – це нова тканина, зіткана зі старих цитат. Фрагменти культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо, – всіх їх поглинув і змішав текст і довкола нього існує мова. Як необхідна передумова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не можна зводити до проблеми джерел і

впливів; вона являє собою поле анонімних формул, походження яких рідко можна помітити, несвідомих і автоматичних цитувань без лапок” [1, с. 418]. Інтертекстуальність як домінантна категорія властива постструктуралістській теорії, а в художній практиці – літературі постмодернізму. Саме тому одне з містких визначень інтертекстуальності подає англійська „Енциклопедія постмодернізму”: це „метод прочитання одного тексту супроти іншого, що дає змогу висвітлити спільні текстуальні та ідеологічні резонанси; це визнання, що всі тексти та ідеї існують у мережі відносин” [5, с. 171].

Інтертекстуальність у літературознавстві традиційно розглядають у двох аспектах: як літературний прийом і як метод прочитання тексту, хоча більшості дослідників так і не вдається розмежувати ці поняття. Крізь призму інтертекстуальності в теорії та практиці постмодернізму прочитується також категорія автора (скриптора, компілятора) та читача (співтворця). Інтертекстуальний текст сприймається реципієнтом у безпосередній залежності від уже прочитаного, від його власного тексту (чи інтертексту), і вміння/бажання вибудовувати інтертекстуальні зв'язки. Інтертекстуальний твір передбачає активну участь реципієнта у процесі читання/сприймання. Один із дослідників процесу читання У. Еко зазначає, що немає тексту, який читали б незалежно від читацького досвіду, отриманого завдяки іншим текстам: „Інтертекстуальні знання можна розглядати як особливий випадок надкодування, вони встановлюють власні інтертекстуальні фрейми” [4, с. 47]. Теорія інтертекстуальності дає змогу інтегрованого читання, із залученням інших текстів, активізацією літературної пам'яті, культурної традиції.

Інтертекстуальність у літературному творі, зокрема постмодерністському, може мати різні вияви, залежно від форми міжтекстових зв'язків і методології аналізу. Питанням класифікації інтертекстів присвячено чимало досліджень, спроби визначити типи інтертекстуальних зв'язків належать П. Торопу, Ж. Жанету, Н. П'єге-Гро, Н. Фатєєвій, Н. Ковальовій. У цьому дослідженні ми спираємося на працю Н. Фатєєвої (2000) [8], в якій дослідниця, базуючись на теорії Ж. Жанета про п'ять типів інтертекстуальних зв'язків – інтертекстуальність, гіпертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, архітекстуальність – та об'єднавши всі інші класифікації, розробила найдетальнішу класифікацію міжтекстових зв'язків, а також на нове дослідження Н. П'єге-Гро [7], яка запропонувала власну типологію інтертекстуальності, виокремлюючи два типи відносин: співприсутності та деривації. До першої дослідниця зараховує цитату, референцію, плагіат, алюзію, до другої – пародію та стилізацію. Важливим у книзі П'єге-Гро є дослідження поетики інтертекстуальності. Авторка окремо розглядає смислові категорії інтертекстуальності, такі як характеристика персонажів із допомогою цитат і алюзій, насичення тексту культурною пам'яттю, перегук культурних епох; режими читання, де апелює до категорій

читача-інтерпретатора, читача-співучасника, та естетику інтертекстуальності, тобто зв'язки між старими та новими творами (класичне наслідування, палімпсест, маніпулювання твором, дробіння тексту та колаж, бріколаж).

Роман „Жінка французького лейтенанта”, що створювався впродовж 1967–1969 рр., є ровесником терміна „інтертекстуальність”, вперше вжитого Ю. Крістєвою 1967 року. Насичення тексту названого роману цитатами, алюзіями, наявність стилізації, використання епіграфів, переосмислення сюжетів, мотивів, образів, окремі стилістичні прийоми свідчать про очевидний інтертекстуальний зв'язок із парадигмою вікторіанства та широким літературним контекстом від античності до авторської сучасності. Проте інтертекстуальний дискурс роману Фаулза „Жінка французького лейтенанта” не був предметом окремого дослідження. Більшість наукових праць, присвячених творчості письменника, акцентували на окремих інтертекстуальних зв'язках, наприклад, іменних алюзіях Орфея, Уліса в романі „Маг”, шекспірівських алюзіях, християнських мотивах у творчості письменника тощо.

Інтертекстуальність роману передусім виявляється у формі рецепції вікторіанської літератури – як художньої, так і нехудожньої, відсилань до текстів вікторіанської доби, безпосереднього цитування, переосмислення сюжетів, персонажів, діалогів, моделі їхньої поведінки тощо. У книзі „Сучасний англійський роман” (1994) М. Бредбері зауважив, що англійському роману властива інтертекстуальна гра з культурними кодами. Література того часу засвідчила фікційність, поєднання художньої реальності з фактами реального життя, старих та нових сюжетів, оповідей, високої літератури та масових прийомів [10].

При дослідженні інтертекстуальності роману насамперед зауважимо, що інтертекстуальність „Жінка французького лейтенанта” не вичерпується задекларованими категоріями, проте ми спробуємо зробити огляд найцікавіших із них.

Домінантною в інтертекстуальному дискурсі роману є цитатність, яка засвідчує експліцитний зв'язок „Жінки французького лейтенанта” з іншими текстами. Цитати є вираженням, означеним „чужим словом”, їхня функціональність в інтертекстуальному тексті не обмежується відсиланням до джерела, а підсилюється семантичною та стилістичною значущістю в тексті. Використовуючи численні цитати з вікторіанської літератури, Фаулз демонструє їхню діалогічність у новому контексті, взаємодію з іншими елементами тексту, активізує його на нове значення, зокрема авторськими примітками.

Цитатність властива мисленню героїв роману: місіс Поултні мислить біблійними цитатами, лікар Гроган – текстами медичних записів із психіатрії. Найхарактернішим є цитатне мислення Чарлза Смітсона – головного героя роману. Фаулз вкладає у його „текст” (думки, відчуття, мрії, роздуми) увесь літературний контекст у його

діахронії та синхронії: від грецької міфології і літератури до забороненого на той час роману Флобера.

Уведення у текст широкого цитатного поля літератури художньої, суспільно-політичної, природничо-наукової, технічної, медичної, філологічної, мистецької, світоглядної тощо, взятої з вікторіанської доби, уможлиблює пізнання культури цитованої доби, розуміння менталітету соціуму, в якому створювався оригінальний цитований автором текст.

Значну частину цитованого матеріалу в аналізованому романі винесено в епіграфи, що свідчить про ще одну інтертекстуальну категорію роману – паратекстуальність, тобто зв'язки тексту із заголовковим комплексом. Питання заголовків у постмодерній літературі потребує окремої розмови, адже традиційне розуміння назви, в якій закладено „програму літературного твору і ключ до її розуміння” [8, с. 138], постмодерністи заперечували (згадаймо, для прикладу, „Нотатки на полях “Імені рози” У. Еко). У більшості назв романів і повістей Дж. Фаулза спостерігаємо глибину метафорики („Маг”, „Примха”, „Загадка”), в окремих творах уже в самих назвах закладено алюзії: повість „Вежа з чорного дерева” – алюзія на загальновідому „вежу зі слонової кістки” Г. Флобера. Відсилання в назві роману „Жінка французького лейтенанта” до Франції також інтертекстуально моделює інтерпретацію твору.

Не варто забувати про те, що назва може функціонувати окремо від тексту, на бібліографічному рівні, тоді вона нестиме кодову інформацію, як окремий самодостатній текст у каталогах, рекламних текстах, анонсах і може переноситися в інші види мистецтва (наприклад, екранізація роману з такою ж назвою і т. ін). Вона може включатися в інші контексти, створюватиме нові й нові інтертексти, може мати власне значення, не пов'язане з літературним твором.

У постмодерністському тексті часто знакову роль міжтекстових зв'язків відіграють епіграфи. Інтертекстуальна функція епіграфів – безпосередньо встановлювати зв'язок із претекстами. У романі „Жінка французького лейтенанта” саме епіграфи значною мірою демонструють вікторіанська літературу. Н. Фатеева зазначає, що через епіграфи „автор відкриває зовнішні межі тексту для інтертекстуальних зв'язків і літературно-мовних віянь різних напрямів та епох, тим самим наповнюючи і розкриваючи світ свого тексту” [8, с. 141]. Епіграфи в романі Дж. Фаулза створюють культурологічне, фактологічне та емоційне тло, скеровують до діалогічності, розширюють межі інтерпретації тексту.

У світлі інтертекстуальності варто окремо говорити про алюзії як стилістичні елементи в романі. Алюзії налаштовують реципієнта на розпізнавання, вгадування, розкодування, реконструювання, вони виписані імпліцитно, хоча як й інші інтертекстуальні форми, використовуються письменником імперативно, експериментально, розширюючи смисловий пласт та стилістику твору. Алюзії в романі відсилають читача до широкого літературного контексту, а також

містять натяк на культурно-історичні реалії та літературні факти. Вікторіанські алюзії роману домінантні, вони впізнавані, прочитуються у відсиланнях та натяках на літературну та інші реалії доби.

У романі інтертекстуальні алюзії також вибудовуюся через топонімічні структури. Наприклад, у другому розділі роману Фаулз згадує про сходи, з яких упала Луїза Масгроув – героїня роману „Переконавання” (1818) Дж. Остен, описуючи Верський пустир, називає його Едемським садом та відсилає до Егдонського пустиря – „місця дії роману Т. Гарді „Повернення на батьківщину” (1878), що, як зазначають автори коментарів російського перекладу роману, є символом незмінної та вічної природи”. У сцені зустрічі-сповіді з Сарою, коментуючи нездійсненну мрію Чарлза Смітсона, автор згадує Телемський монастир з роману Ф. Рабле „Гаргантюа та Пантагрюель”, як символ „вільного суспільства”: „Телемський монастир, земля ідилічної чистоти і забуття, де Чарлз, Сара та Ернестіна могли б прогулюватися разом” [11, с. 173].

На цьому ж рівні присутності у тексті інтертекстуальних знаків у романі функціонують ремінісценції, вони, як і алюзії, розраховані на асоціативне прочитання. Н. Фатеева називає ремінісценцією також іменні алюзії „відсилання не до тексту, а до події з життя іншого автора, яка, є, безумовно, впізнаваною” [8, с. 133]. У цьому контексті в романі прочитується відсилання до драматичних подій особистої долі Т. Гарді, яку автор також розкриває у творі.

В англійській літературній традиції важливе місце належить проблемі власних імен персонажів літературних творів. Ю. Чала зазначає: „Вікторіанці надавали великого значення власним іменам, а письменники пропускали їх іще через додатковий художній фільтр, обираючи для своїх персонажів імена з асоціаціями. У переважній більшості випадків імена транскодуються, і ці асоціації, однозначні для носіїв вихідної культури, для читача перекладу втрачаються. Винятком є лише “біблійні” імена” [9, с. 11]. Імена героїв романів Фаулза важливі не лише у створенні їхніх образів, характерів, а й для загального смислового контексту твору, особливо коли йде мова про роман „Жінка французького лейтенанта”, в якому кожен із персонажів має свої інтертекстуальні алюзії, впізнавані й зацентровані, як-от образ Сема, який, як коментує сам автор, „викликає у нас в пам’яті безсмертний образ Сема Веллера” („Нотатки Пікквікського клубу” Ч. Діккенса) [11, с. 46], або лише натякаючи на можливі інтертексти, як у випадку з іменем головної героїні Сарі.

Персонажі роману Фаулза мають інтертекстуальну природу, вони є носіями певного загальнокультурного коду, розкодування якого врешті приводить до простих, проте вічних істин, позачасових і властивих буттю загалом. Так, образ Чарлза, в якому прочитується джентльмен вікторіанського взірця, мандрівний лицар середньовічної куртуазної літератури, вольтерівський Кандід, біблійний Христос,

виявився втіленням-схемою повторюваної ситуації особистісного пошуку, індивідуальності, яка не ідентична сама собі.

Одне з питань, яке варто також розглянути в контексті інтертекстуальності, – питання жанрові. Ж. Жанет називає жанровий зв'язок текстів архітекстуальністю, яка виявляється у взаємодії тексту з жанровим каноном. М. Гловінський у дослідженні „Інтертекстуальність”, посилаючись на Ж. Жанета, зазначає: „Архітекстуальність – <...> становить властивість будь-якого літературного твору, адже посилання на правила є передумовою його зрозумілості. Інтертекстуальність завжди так чи інакше пов'язана з архітекстуальністю, однак ніколи до неї не зводиться” [3, с. 291]. Постмодерністська літературна традиція створила авторам форми-кліше, які письменники використовують як спосіб прочитання попередньої літературної традиції та творення нових текстів. Архітекстуальність у романі має амбівалентний характер: текст „Жінки французького лейтенанта” не втратив зв'язку з першотекстом, проте пародійність, пастиш, наративність свідчать про руйнування канону роману звичаїв, властивого вікторіанській добі. Фаулз свідомо відмовився від форми художнього розповідного тексту вікторіанського вірця, віддавши перевагу наративному тексту, він відводить цьому питанню численні авторські відступи і навіть цілі розділи роману.

У науці про інтертекстуальність домінує літературознавчий дискурс, проте окремі праці присвячені й іншим видам інтертекстуальних досліджень. Зокрема, збірник „Інтертекстуальність: теоретичні та практичні аспекти” [12] розглядає інтертекстуальність у культурологічному ключі, а також через призму психоаналізу, філософії тощо. У літературі постмодернізму простежується полістилістичність, мультикультурність, аж до інтертекстуального використання поезики різних видів мистецтв (деякі вчені пропонують розрізняти поняття інтертекстуальність та інтермедіальність).

Постмодерністська інтертекстуальність за своєю природою культурологічна, з певним тяжінням до синкретизму, тому Н. Фатеева виокремлює інші моделі міжтекстових зв'язків, окрім названих Жанетом, зокрема інтермедіальні [8]. Особливість саме постмодерністського інтертексту, на думку дослідниці, в тому, що він включає в себе коди-стереотипи різних видів мистецтва. У романі Фаулза домінують претексти власне літературні (художньої та нехудожньої літератури), проте співзвучним виявився живопис, а саме – мистецтво прерафаелітів. Відсилання до знакових імен у художній культурі Великобританії – Етті Вільяма, Генрі Мура, Джорджа Морланда, Данте Габріеля Россетті, Джона Еверета Мілля – працюють на розкриття як Вікторіанства як доби, так і героїв роману, хоча контекст образотворчого мистецтва вимагає від читача не лише знань історії мистецтва, а й образно-асоціативної праці.

При аналізі роману „Жінка французького лейтенанта” варто звернути увагу на гіпертекстуальні зв'язки. Поняття

гіпертекстуальність має неоднозначне трактування в літературознавчій науці. Спираючись на вчення Ж. Жанета, дослідники інтертекстуальності трактують гіпертекст як „пародіювання одного тексту іншим”. Проте вже вкорінене в науковому обігу поняття гіпертекст вживається на означення нелінійного тексту. Гіпертекст передбачає взаємопов’язану мережу текстів, яка розкривається нелінійним способом різними шляхами. Постмодерна епоха є символом нелінійності, зокрема нелінійності тексту. Читання тексту часто проводиться за аналогією до відсилок до інших текстів. У такому трактуванні гіпертекстуальність допускає також множинність авторів.

Окремо варто згадати російські видання перекладу роману (здійснений М. Беккер, І. Комаровою), оскільки вони містять коментар, укладений одним із перекладачів. Такий коментар також виконує функцію гіпертексту. У примітках понад 300 коментарів перекладача, які лише підсилюють інтертекстуальне прочитання роману, у свою чергу створюють відсилання до згаданих автором явищ та персоналій.

Отже, інтертекстуальність роману Фаулза, що проявляється на різних рівнях поетики твору, дає підстави говорити про свідомий, раціонально продуманий і структурно та стилістично витриманий характер. У складній системі інтертекстуальності роману кожна з її форм є функціональною. Через інтертекст проступає увесь культурний контекст у його хронологічному зрізі, знакові часопросторові координати роману Фаулза „обмежені” у часопросторі, однак мають інтертекстуальні виходи до глибинних пластів історії людини та суспільства. Через декодування інтертекстуальних знаків у діалог Вікторіанства та ХХ століття залучений увесь культурний контекст.

Інтертекстуальність роману апелює до читача-інтелектуала, інтерпретатора, співучасника. Інтертекстуальна манера авторського письма Фаулза, виявлена у романі „Жінка французького лейтенанта” та інших творах автора, є свідченням інтелектуального мислення письменника. Фаулз не лише вступає у діалог зі світовою літературно-мистецькою традицією, а й встановлює нерозривний зв’язок із нею, вписує свій текст у загальнокультурний дискурс.

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. – М., 1989. – 615 с.
2. *Бахтин М. М.* Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет / М. М. Бахтин. – М., 1975.
3. *Гловінський М.* Інтертекстуальність // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / упоряд. Б. Бакула ; за заг. ред. В. Моренця ; пер. з польськ. С. Яковенко. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 284-309.
4. *Еко У.* Роль читача. Дослідження з семиотики текстів / У. Еко ; пер. з англ. М. Гірняк. – Л. : Літопис, 2004. – 384 с.

5. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Е. Вінквіста та В. Тейлора ; пер. з англ. В. Шовкун ; наук. ред. пер. О. Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 503 с.
6. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог, роман // Вестник МГУ. Сер. 9. Филология. – 1995. – № 1. – С. 87–115.
7. Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / Н. Пьеге-Гро ; пер. с фр. ; общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : ЛКИ, 2008. – 240 с.
8. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов / Н. Фатеева. – М. : Агар, 2000. – 280 с.
9. Чала Ю. П. Відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в українських перекладах : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16 – перекладознавство / Ю. П. Чала ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
10. Bradbury, M. The Modern British Novel / M. Bradbury. – London: Secker & Warburg, 1994. – 208 p.
11. Fowles, Jh. The French Lieutenant's Woman / John Fowles. – Vintage, 1996. – 448 p.
12. Intertextuality: Theories and Practices / ed M. Worton and J. Still. – Manchester ; New York : Manchester UP, 1990. – 256 p.

Summary

In modern practice of analysis of postmodern texts one should often apply fore the theory of intertextuality (from the dialogue of texts of M. Bakhtin to the external contexts as intertexts in Derrida). The conception of intertextuality extends the limits of analysis of the text, allows to expose new contexts and trace the cognation of separate texts.

Intertextuality is the determining sign of poetics of Jh. Fowles's noveles and particularly of the novel „The French Lieutenant's Woman”.

The article analyzes the intertextuality flat of „The French Lieutenant's Woman” on both structural and semantic levels, explicates intertextual connections of the novel with the literature of the Victorian epoch and other intertextual contexts.

Key words: Fowles, The French Lieutenant's Woman, intertextuality, quotations, allusions, hypertextuality, architextuality.

Стаття надійшла до редколегії 14.11.2008